

ALISHER NAVOIYNING IJTIMOY- ANTROPOLOGIK QARASHLARIDA SAXOVAT TALQINI

Gulova Anorgul Axtamovna, Andijon davlat universiteti doktoranti

INTERPRETATION OF GENEROSITY IN THE SOCIO ANTHROPOLOGICAL VIEWS OF ALISHER NAVOI

*Gulova Anorgul Akhtamovna, Doctoral student of Andijan State
University*

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ШЕДРОСТИ В СОЦИАЛЬНО- АНТРОПОЛОГИЧЕСКИХ ВОЗЗРЕНИЯХ АЛИШЕРА НАВОИ

*Гулова Аноргул Ахтамовна, докторант Андижанского
государственного университета*

<https://orcid.org/0000-0001-5308-6061>

e-mail:
gulovaanorgul2@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiyning ijtimoiy-antropologik qarashlarida saxovat talqini tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: saxovat, adolat, maʼnaviyat, maʼrifat, tafakkur, jamiyat, taʼlim, eʼtiqod.

Annotation: This article analyzes the issue of gratitude in the socio-anthropological views of Alisher Navoi.

Key words: generosity, justice, spirituality, enlightenment, thought, society, education, faith.

Аннотация: В статье анализируется трактовка щедрости в социально-антропологических воззрениях Алишера Навои.

Ключевые слова: щедрость, справедливость, духовность, просвещение, мысль, общество, образование, вера.

KIRISH. Alisher Navoiyning naqshbandiya taʼlimotining asosini Olloh, olam va odamga boʻlgan muhabbat tashkil etadi. U nasriy va nazmiy merosida shayx-u darveshlar, pir-u murshidlar, orif-u nabiy-larga xos xislat va fazilatlar toʻgʻrisida soʻzlaganda cheksiz hurmat hamda mehr-muhabbat bilan yondashadi. Mutafakkirning naqshbandiya taʼlimoti ufurib turgan gʻoyalari xulq-atvor goʻzalligi, koʻngil tasfiyasi va ruhiyat kuch-qudratiga tayanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI. Alloma dunyoqarashida shariat, tariqat hamda haqiqatga yetishish yoʻllari, diniy-maʼrifiy gʻoyalar, ilohiyotga daxldor

masalalar bilan birgalikda dunyoviylikka eʼtibor yuqori boʻlgan. U Uygʻonish davrining ulugʻ namoyandasi sifatida insonparvarlik, adolat, vatanparvarlik, millatlararo totuvlik, atrof-muhitni muhofaza qilish, nafsni tiyish, aqliy bilish, ilm-fan va kasb-hunarni egallash, tinchliksevarlik, yaxshilik va ezgulik, baxt –saodat va unga erishish yoʻllari, vijdonli va oʻz burchiga sodiq boʻlish, taʼlim-tarbiya, shirinsuxanlilik, xalq gʻami va tashvishida yashash, sofdillik, muhtojlarga yordam berish, xokisorlik singari gumanistik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga alohida eʼtibor qaratgan. Allomaning butun boshli badiiy-ilmiiy merosida, xususan “Xamsa” va “Mahbub ul-

qulub” asarlarida falsafiy g’oyalar targ’ibotini ko’rish mumkin.

MUHOKAMA. Insonlarni ma’naviy yetuklikka chorlovchi g’oyalar majmuasi sanalgan “Hayrat ul-abror” dostonida bebaho qadriyat hisoblanuvchi saxiylik hamda odob fazilatlariga atroflicha to’xtalib o’tiladi. Mazkur asarning beshinchi maqolati bir yuz sakkiz baytdan iborat bo’lib, unda karam madh etiladi. Maqolatda ehson, himmat, saxovat, marhamat, olijanoblik, javonmardlik, yaxshilik, ochiq qo’llik kabi qadriyatlarni o’zida birlashtirgan karam har bir kishi, jumladan, yetuk shaxs uchun, uning kundalik hayoti, kelajagi uchun beqiyos o’rin egallagan insoniy fazilatlardan biri ekanligi chuqur tahlil qilingan. Alloma maqolatning ilk misralaridanoq saxiylikda tengsiz shaxs qiyofasini chizadi. Insonga xos barcha ijobiy xislatlari bilan maqolat markazida qad rostlagan qahramon ustiga saxiylik libosini kiygan, qo’lida esa diram. Ijodkor “qo’lida diramning qiymati qolmagan” degan jumla orqali saxovat ahli zeb-u zarni qo’lida saqlamaydi, mabodo qo’lida shu kabi narsa mavjud bo’lsa, uni hech qanaqa qiymatga ega bilmay, unga muhtoj bo’lgan kishilarga hech ikkilanishsiz hadya eta oladi, deb fikr bildirmoqda. Maqolatdagi keyingi baytlarda mulohazalarini davom ettirib, karam sohibining barmoqlarini oftobga qiyoslaydi. Sababi, u panjalaridan barchaga birdek ziyo sochib, borliqni charog’on qiladi. Karam sohibi ham quyosh singari G’arb-u Sharqda barmoqlari orasidan zar sochishi bilan nom chiqargan.

*Siyam ila ilgingga adovat bo’lub,
Anda fano, munda saxovat bo’lub.*

*Chun kafing oltun sochib, andoqki barq,
Barq hayodin bo’lubon terga g’arq[1].*

Navoiy saxovatpeshalik xislati juda ham qiyinligi bois bu kabi fazilatlar kishiga Tangri irodasi orqali berilishini bayon qiladi:

Eyki sanga tengri nasib etti joh,

Berdi karam qilmoq uchun dastgoh[1].

Mutafakkir ta’kidicha, xayr-ehson tamadan yiroq bo’lmog’i darkor. Go’yoki oftob hammaga birdek beminnat ziyo taratgan singari saxiylik qiluvchi qo’l uchun oluvchi qo’l olgan narsasini qaytib beradimi yoki aksinchami, ahamiyatsiz bo’lmog’i lozim.

*Tarki tama’ qilki saxo ul emish,
Bazlda sarf etki ato ul emish.*

Bergali olmoq ishidin bo’l yiroq,

Bermak uchun olmog’aning yaxshiroq[1].

Musulmonlarning muqaddas kitoblari sanalgan Qur’oni Karim hamda Hadisi Sharifda ehson, saxiylik masalalariga qanday munosabat bildirilganligiga e’tibor qaratishni lozim deb bildik. Muqaddas manba Qur’oni Karimda ta’kidlanishicha, odam shunday buyuk maxluqotki, unga Shaytondan o’zga hamma jonzotlar bo’ysunadi: “Barcha farishtalar jam bo’lib, unga (Odamga) sajda qildilar. Faqat Iblis sajda qiluvchilar bilan birga bo’lishdan bosh tortdi. (Shunda Alloh) dedi: “Ey, Iblis, senga ne bo’ldiki, sajda qiluvchilar bilan birga bo’lmading?” (U) aytdi: “Men qora balchiqdan olib, (odam surati berilgach) quritilgan loydan Sen yaratgan basharga sajda qiluvchi emasman”[2]. Musulmonlarning muqaddas manbasi ma’lumotlariga ko’ra, inson borliqning sardori, eng mukammal ne’mati bo’lib, yer-u ko’kdagi barcha narsalar – quruqlikdagi ot-ulovlar, suvdagi kemalar unga bo’ysunadi va olamda mavjud hamma narsalar Bani bashar uchun, uning ravnaqi, rohat-farog’ati uchun vujudga kelgan. Insonning vazifasi esa bu cheksiz-chegarasiz ne’matlarga nisbatan Yaratganga shukronalik keltirib, doimo o’zligini anglashga intilishi hamda o’zidan yaxshi nom qoldirishga harakat qilib yashashidir. Bu to’g’rida Qur’onning eng uzun surasi bo’lmish “Baqara” surasida quyidagi fikr bayon qilinadi: “(Biz) osmonda burjlar yaratdik va kuzatuvchilar uchun uni (yulduzlar bilan) bezab qo’ydik. Yana uni (osmonni) barcha quvg’in etilgan shaytonlardan muhofaza qildik. Illo (u jinlardan) birortasi (maloikalarning so’zini) yashirincha eshitib olsa, bas, uni ochiq (uchar) yulduz quvib yetar (halok etar). Yerni esa, uni yoydik va unga tog’larni o’rnatdik hamda unda (har yerning o’ziga) mos turli narsalarni (o’simlik va mevalarni) undirdik. Yana unda (yerda) sizlar uchun ham, sizlar rizqlantiruvchisi sanalmaydiganlar uchun ham tirikchilik (rizq-u nasibalar)ni yaratib qo’ydik”[2]! Shu sababli inson Alloh taolo belgilab bergan tartib-qoidalarga qat’iy amal qilmog’i, boshqalarga nafi tegadigan xayrli ishlarni amalga oshirmog’i, yetim-yesir, yordamga muhtoj kishilarga mehribon, saxovatli bo’lmog’i lozim.

Shuningdek, mazkur suraning 261-oyatida quyidagi jumalarni o’qiyimiz: Alloh yo’lida

mollarini ehson qiluvchilar (savobining) misoli go'yo bir donga o'xshaydiki, u har bir boshog'ida yuztadan doni bo'lgan yettita boshog'ni undirib chiqaradi. Alloh xohlagan kishilarga yanada ko'paytirib (savob) beradi. Alloh (karami) keng va bilimdonidir[2]. 270-272-oyatlarda ham xayrsaxovat haqida so'z boradi: "270. Ehson qilgan har bir nafaqangiz (sadaqangiz) yoki atagan nazringizni, albatta, Alloh biladi. (Xayr-ehson qilmay o'ziga) zulm qiluvchilarga esa, yordam beruvchilar yo'qdir. 271. Sadaqalaringizni agar oshkora bersangiz, juda yaxshi. Bordi-yu kambag'allarga pinhona bersangiz – o'zingiz uchun yanada yaxshiroqdir va (U) gunohlaringizdan o'tar. Alloh qilayotgan (barcha) ishlaringizdan xabardordir. 272. Ularning hidoyati Sizning zimmangizda emas (ey, Muhammad), balki Alloh xohlagan kishilarni hidoyat etur. Neki qilgan xayr-ehsonlaringiz bo'lsa, u o'zlaringiz uchundir. Faqat Allohning "yuzi" uchungina ehson qilgaysiz. Qilgan har bir xayr-ehsoningiz (savobi) sizlarga adolatsizlik qilinmagan holda mukammal qaytarilur" [2].

Islom dinining muqaddas manbalarida insonning bu yorug' olamda amalga oshiradigan ishlari, insoniyligi, axloq me'yorlariga ko'ra harakat qilishi, Yaratgan roziligiga sabab bo'luvchi savob ishlari haqida ko'p mulohaza yuritiladi. Qur'oni Karimda yaxshi ishlar va solih amallar o'ttiz bir, ezgu ishlar o'n ikki, xayr-ehson, sadaqa, mehr-shafqat jumlasiga qirq, hidoyat yo'li tushunchasi esa besh marotaba tilga olinishidan ham buni anglashimiz mumkin.

Hadisi Sharifda olijanoblik, o'zgalarga yordam qo'lini cho'zish to'g'risida ibratli fikrlar mavjud. Hadislarda yaxshilik va yomonlikka quyidagicha ta'rif beriladi: "Abu Hurayra raziyallohu anhunging rivoyat qilishlaricha, Hazrat Rasululloh sallallohu alayhi va sallam bunday degan erkanlar: "O'lo'loh ta'olo qaysi bandasiga yaxshilikni ravo ko'rsa, o'shanga biror musibatni yuborgaydir"[3]. Quyidagi hadisda esa insonlarga ezgulik ulashish zolimlikka zid qo'yiladi. "Jobir ibn Abdulloh raziyallohu anhu rivoyat qiladilar: "Rasululloh sallallohu alayhi va sallam: "Har bir ezgu amal sadaqadir!" — dedilar". Sa'id ibn Abu Burda o'z ota-bobolaridan naql qiladilar: "Nabiy sallallohu alayhi va sallam: "Har bir musulmon sadaqa bermog'i lozimdir",— deb aytdilar. Shunda odamlar: "Agar sadaqa qilgulik narsa

topolmasa-chi?" — deb so'rashdi. Janob Rasululloh: "Qo'llari birlan mehnat qilib, o'zi ham manfaatlansin, sadaqa ham bersin!" — dedilar. Odamlar: "Agar ishlashga qurbi kelmasa yokim ishlamasa ne qilg'ay?" — deyishdi. Janob Rasululloh: "Nochor va hojatmand kishilarga madad bersin!" — dedilar. Odamlar: "Bunga ham qodir bo'lmasa-chi?" — deyishdi. Janob Rasululloh: "Boshqalarni yaxshilikka chorlasin!"—dedi lar. Odamlar: "Bunga ham qodir bo'lmasa-chi?" — deyishdi. Janob Rasululloh: "Yomonlikdan o'zini tiysin, o'sha uning uchun sadaqadir!"— deb javob qildilar[3]".

NATIJALAR.

Yuqoridagi mulohazalardan ko'rinib turganidek, yaxshilik hadislarda chuqur mazmunga ega bo'lgan tushuncha sifatida ta'riflanadi. Mazkur tushuncha insonning halolligi, oqko'ngillik, nafsni jilovlash, xayrli hamda savobli ishlar, saxovat, tavoze va boshqa xislatlar hamda axloqiy yo'l-yo'riqlarning majmuidir. Shu bois ularda ijobiy xislatli inson har taraflama ulug'lanadi, unga xos fazilatlar, ezgu ishlar, xatti-harakatlar navbatma-navbat sanab o'tiladi. Yoqimsiz xatti-harakatlarni amalga oshiruvchi kishi, uning qabih ishlari, yomon amallari keskin qoralanadi.

Shariat qoidalariga binoan saxovat kishining eng latif xislatlaridandir. Kimda bunday fazilat mavjud bo'lsa, u kishi ikki dunyoda ham qadrlanadi, u Allohga ham, bandalariga ham yaqin bo'ladi.

Alisher Navoiy "Mahbub ul-qulub" asarida shunday yozadi: "Adab kichik yoshlig'larni ulug'lar duosiga sazovor etar va ul duo barokati bila umridin barxurdor. Kichiklar mehrin ulug'lar ko'nglig'a solur va ul muhabbat ko'ngulda muabbad qolur. Ushog'larni ko'zg'a ulug' qilur, atvoridin xalq ulug'liq bilur"[4]. Alloma ta'kidicha, odob yosh bolalarni yoshi kattalar duosiga sazovor etadi. Ular bu duoning barakasidan bir umr bahramand bo'ladilar. Adab – ulug'lar qalbida kichiklarga nisbatan mehr uyg'otadi hamda odobli, tarbiyali o'smirlarga bo'lgan muhabbat qallda umrbod muhrlanadi. Odob – kichik yoshlilarni nazarga ulug' qilib namoyon qiladigan fe'l-atvordir. El-ulus adab sohiblarining xatti-harakatida ulug'vorlik ko'radi.

XULOSA. Bulardan shunday xulosaga kelish mumkinki, Alisher Navoiyning fikricha,

odob yaxshi xulq-atvorning o'zagi, hamma ezgu xislatlarning asosiy bo'g'inidir. Ushbu fazilatlar har bittasi faqatgina namunali xulq-atvor sohiblari siymosidagina jilvalanishini bayon qiladi. Mutafakkir adab, qanoat, karam-saxovat, rostlik, vafo, muhabbat kabi fazilatlar inson uchun juda muhim deb bilib, ular to'g'risida mushohada qiladi. Xislatlarga qarama-qarshi bo'lgan xudbinlik illati esa kishilarni jarlikka boshlaydi. "Xudbinlik sharqona jo'mardlik axloqiy tamoyili va insofililik me'yorining aksi[5]: agar jo'mardlik, biror shaxs, jamoa yoki jamiyat baxti, farovonligi yo'lida kishining hatto o'ziga eng zarur bo'lgan narsalaridan ham voz kechishiga tayyor turishini anglasa, xudbinlik o'z manfaatlari yo'lida hech kimni, hech bir jamoani, hech qanday jamiyatni tan olmaydigan salbiy me'yor egasining yaqqol ko'zga tashlanadigan xususiyati"[6]. Hozirgi paytda ham bu singari tanazzulga sabab bo'luvchi illatdan jamiyatni muhofaza qilish o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алишер Навоий. Ҳайрат ул-аброр. МАТ. 20 жилдлик, Ж. 7. – Тошкент: Фан, 1991. – Б. 150.
2. А.Мансур. (тарж. ва изоҳ муаллифи). Куръони Карим. Ҳижр сураси 30-33-оят. – Б.163. www.ziyouz.com.
3. Имом Ал-Бухорий. Ҳадис. 4-жилд. "Ал-жомиъ ас-саҳиҳ"(Ишончли тўплам). Қомуслар бош таҳририяти, Тошкент: 1997. – Б.3 .
4. Алишер Навоий. МАТ. 10 жилдлик. 9-жилд. Маҳбуб ул-қулуб. Тошкент. Ғофур Ғулом номидаги НМИУ. 2011. 491 бет.
5. Абдухолиқ Ташанов. Вайронкор ғоялар ва бузғунчи мафкуралар. Тошкент. Турон замин зиё. 2015. 344-бет.
6. Очилова М. Алишер Навоий маънавий-ахлоқий қарашларининг ижтимоий-фалсафий таҳлили: Фалс. фанлари номз...дисс.–Бухоро, 2024. – Б.47.

